

METODY NACISTICKÉ PROPAGANDY¹

M i r o s l a v B r e i t f e l d e r

O tom, jak vybudovat v Německu socialistickou společnost měli soudruzi Hitler a Goebbels poměrně jasno². Dle všeho ovšem rozuměli i metodám, jak národní socialismus téměř se vším, co k němu patřilo, nejen patřičnou formou prezentovat veřejnosti, ale dokonce jej učinit až osudově přitažlivým pro značnou část svých spoluobčanů. Při pohledu na úspěchy jimi organizované propagandy lze s určitou nadsázkou tvrdit, že pokud by - lhostejno zda ve třicátých letech či nyní - měli právě oni řídit reklamu podniku zabývající se libovolným druhem výroby, dokázali by odbyt výrobků zněkolikanásobit. S konstatováním, že metody reklamy některých výrobců mnohdy za metodami nacistické propagandy příliš nezaostávají, se lze setkat i v odborné literatuře³. Hitler si ostatně byl této skutečnosti vědom a nijak ji nezastíral⁴.

Zásady, kterými se nacionálně socialistická propaganda do značné míry řídila, jsou zachyceny již v Hitlerově „stěžejním“ a de facto jediném díle, a sice v nechvalně známém „Mein Kampf“. Kniha, jež mimochodem vyšla jen v Německu v celkovém nákladu přesahujícím 10 miliónů výtisků⁵, rozhodně není žádný literární skvost. Asi i z tohoto důvodu ji ke své vlastní škodě málokdo dokázal přelouskat celou. A to jak v Německu, tak i v zahraničí⁶. Jedním z mála evropských politiků, který ji opravdu znal, byl kromě ministrů zahraničí Francie a Sovětského svazu L. Barthoua a M. Litvinova i jejich

¹ Upravená verze příspěvku předneseného na 1. sezení Akademického klubu ZČU 3. dubna 1997

² „Je důležité vědět, že v době, v níž by pod vlivem působení hospodářského vývoje v jiných sférách mohl být zastáván názor, že řízení velkých hospodářských podniků není bez soukromokapitalistických způsobů vůbec myslitelné, je podnik vedený a organizovaný na základě těchto vysoce etických a morálních principů (německého socialismu) roven nejpokrokovějším dopravním podnikům jaké vůbec existují. Že my nacionální socialisté takovouto věc podporujeme, je samozřejmé. My bojujeme za stát, který je vybudován na myšlence upřednostnění kolektivního zájmu před soukromým.“ Z projevu Adolfa Hitlera o říšské železnici. In: *Völkischer Beobachter*, 9. III. 1935

³ Zentner, Ch.: *Adolf Hitlers Mein Kampf. Eine kommentierte Auswahl*. München 1992, s. 109

⁴ „Jede Reklame, mag sie auf dem Gebiete des Geschäftes oder Politik liegen, trägt den Erfolg in der Dauer und gleichmäßigen Einheitlichkeit ihrer Einwendung.“ In: Hilter, A.: *Mein Kampf*. München 1939, s. 188

⁵ Autor se tak mohl s obětavou velkorysostí zřici platu říšského kancléře a žít jen z výtěžků své „literární činnosti“.

⁶ *Mein Kampf* byl před válkou přeložen do 16 jazyků

československý kolega a pozdější prezident dr. Edvard Beneš⁷. Snad i proto se vždy odmítal s Hitlerem setkat a veškerá jednání s Německem vedl prostřednictvím diplomatů⁸.

V německých rodinách plnila Hitlerova kniha úlohu víceméně povinné dekorace (občas jako doplněk domácího oltáře, jenž byl tvořen zarámovaným vřdecovým portrétem, věncem z dubového listí, Mein Kampfem a několika popř. i více svíčkami). Ani v takto pravověrných rodinách však zřejmě příliš pročítán nebyl. Podobný osud zpravidla postihoval i druhou „bibli“ nacionálně socialistické knihovničky, Rosenbergův „Mýtus XX. století“, o kterém se sám Hitler vyjadřoval krajně nelichotivě⁹. V rámci objektivit je třeba doznat, že si Hitler nijak zvláště necenil ani literárních hodnot své vlastní práce. K Hansi Frankovi¹⁰ se na jaře roku 1938 vyjádřil následovně: „Nejsem žádný spisovatel. Myšlenky mne jen tak napadají při psaní. „Mein Kampf“ je srovnaná řada úvodníků¹¹ pro Völkischer Beobachter a já si myslím, že i tam by je z jazykových důvodů přijímali jen velmi neradi¹²“. Zklamán úrovní i obsahem byl zprvu i Hitlerův nakladatel Max Amann¹³, který si od Hitlerova díla sliboval cosi jako zprávu o životních zážitcích na senzačním pozadí¹⁴.

⁷ Hoensch, J., K.: Revision und Expansion. Überlegungen zur Zielsetzung, Methode und Planung der Tschechoslowakei-Politik Hitlers. In: Bohemia 9/1969, s. 209; viz též: Beneš, E.: Demokracie dnes a zítra. Praha 1948, s. 131 - 168. Velkou pozornost Hitlerovu „dílu“ věnoval ostatně i T. G. Masaryk. Viz: Smetanová, J.: TGM: „Proč se neřekne pravda?“ Ze vzpomínek dr. Antonína Schenka. Praha 1996, s. 204, 212; též: Horáková - Gašparíková, A.: Z lánského deníku 1929 - 1937. Praha 1997, s. 176

⁸ Hitchcock, E., B.: Zasvětil jsem život míru. Praha 1948, s. 235

⁹ Fest, J.: Hitler. Eine Biographie. Frankfurt am Main / Berlin 1992. s. 295

¹⁰ Hans Frank (1900 - 1946) - před rokem 1933 nejvýznamnější právní poradce NSDAP (několikrát obhajoval samotného Hitlera) a vedoucí právně politického oddělení NSDAP; po „uchopení moci“ zastával řadu významných funkcí, ovšem vzhledem k tomu, že Hitler nesnášel právníky, nikdy nepatřil do kruhu nejmočnějších mužů Třetí říše. Za druhé světové války byl generálním guvernérem v Polsku, kde proslul i na nacistické poměry neobyčejnou krutostí jak vůči Polákům, tak vůči Židům. Norimberským tribunálem byl jako válečný zločinec odsouzen k smrti a 16. října 1946 popraven. In: Wistrich, R.: Wer war wer im Dritten Reich? Ein biographisches Lexikon. Frankfurt am Main 1987, s. 91n.

¹¹ S tiskem byl Hitler těsně spjat od roku 1921. V letech 1921 - 1933 byl nejprve vydavatelem a nejvýznamnějším pisatelem úvodníků nacionálně socialistického deníku Völkischer Beobachter. Vůbec první Hitlerův článek se objevil 1. ledna 1921 pod titulem „Die völkische Bedanken und die Partei“. Když v roce 1926 začal vycházet obrázkový magazín Illustrierter Beobachter, přispíval Hitler pravidelně vlastním aktuálním politickým přehledem týdenních událostí. Poslední uveřejněný článek, který sám podepsal, vyšel v červenci roku 1939 v časopise „Die Kunst im Deutschen Reich“.

¹² Zentner, Ch., Bedürftig, F. (Hrsg.): Das grosse Lexikon des Dritten Reiches. München 1985, s. 380

¹³ Max Amann (1891 - 1957) - za 1. světové války Hitlerův představený (Hauptfeldwebel), od roku 1922 ředitel nakladatelství NSDAP. V roce 1923 se zúčastnil Hitlerova puče, pročež požíval vřdecovy neomezené důvěry. Zasloužil se zejména o rozvoj stranického deníku

Přesto se ukazuje, že právě například o propagandě měl Hitler již v polovině dvacátých let naprosto jasno. Příští vůdce ovšem nebyl tak geniálním znalcem psychologie davu, aby ji dokázal využít jen na základě své - bezesporu značné - instinktivní schopnosti vcítit se do nálady a rozpoložení svých posluchačů a atmosféry, která kolem řečniště panovala. Mnohokrát zdůrazňoval, že mluvené slovo je mnohem účinnějším prostředkem propagandy, než slovo tištěné¹⁵. Přesto však pocítil potřebu, jak sám uvedl, že „kvůli přiměřenému a jednotnému výkladu svého učení musel jednou provždy sepsat zásady svého světového názoru¹⁶.“ Kromě toho využil Hitler příležitosti představit svoji životní pouť, alespoň do té míry, jež byla nutná pro pochopení jeho světového názoru a jež měla zároveň posloužit k likvidaci „židovským tiskem provozované vytváření lživých legend o mé osobě¹⁷“.

V již zmiňované oblasti psychologie a propagandy se Hitler do značné míry opíral o závěry francouzského psychologa Gustava le Bon¹⁸ zveřejněné v díle „Psychologie mas“ (Psychologie des foules). Základní otázka, kterou si Hitler klade a na kterou vzápětí odpovídá, zní: „Na koho se má propaganda obracet? Na vědeckou inteligenci, či na méně vzdělané masy? Musí neustále směřovat jen k masám! Pro inteligenci, či co se dnes za ni vydává, zde není propaganda, nýbrž vědecké poučení. Propaganda je svým obsahem vědecká asi tak, jako pouliční plakát uměním sám o sobě. Umění plakátu spočívá ve schopnosti jeho autora upozornit co možná největší množství lidí na něco prostřednictvím formy a barvy. (...) Každá propaganda musí být lidová a její duchovní úroveň musí být tak nízká, jak nízká je schopnost vnímání toho nejomezenějšího mezi těmi, na něž je propaganda orientována¹⁹.“ S účinností propagandy bezprostředně souviselo i rozpoznání nutnosti převést všechny

„Völkischer Beobachter“; od roku 1933 poslanec za NSDAP. Rozhodující roli sehrál jako prezident Říšské tiskové komory při zglajchšaltování tisku a likvidaci nepohodlných, zejména židovských nakladatelství. Jako osobní finanční poradce Hitlerův, jemuž spravoval i tantiémy za „Mein Kampf“, se Amann osobně obohatil mnohem více než ostatní členové NSDAP. Po válce byl odsouzen k zabevení majetku a ztrátě občanských práv. In: CD ROM: Das 20. Jahrhundert. 1933 - 1945. Der Weg in den 2. Weltkrieg. Digital Publishing, München 1996

¹⁴ Fest, J.: o. c., s. 290

¹⁵ Jako obvykle souhlasil dr. Goebbels i s tímto názorem. O úvodnících svého týdeníku „Der Angriff“ poznamenal: „Čtenář by měl nabyt dojmu, že pisatel článku je vlastně řečník, který stojí vedle něho a který jej jednoduchým myšlenkovým pochodem získává pro svůj názor.“ In: Bramsted, K., E.: Goebbels und die nationalsozialistische Propaganda 1925 - 1945. Frankfurt am Main 1971, s. 97, pozn. 101. Jako v mnohém jiném i zde nacionální socialisté našli poučení u sociálních demokratů. Viz: Hitler, A.: o. cy., s. 468

¹⁶ Zentner, Ch., Bedürftig, F. (Hrsg.): o. c., s. 380

¹⁷ ibid.

¹⁸ Picker, H.: Hitlers Tischgespräche im Führerhauptquartier. Frankfurt am Main / Berlin 1989, s. 84

¹⁹ Hilter, A.: o. c., s. 182n.

existující nepřátele na jednoho společného jmenovatele: „Zásadně spočívá umění všech skutečně velkých vůdců lidu v první řadě v tom, že netřísť pozornost národa, nýbrž ji vždy koncentrují na jednoho jediného nepřítele. Čím jednotnější je existence takovéto vůle národa k boji, tím silnější bude přitažlivá síla hutí a důraznější zuřivost úderu. Ke genialitě velkého vůdce náleží proto schopnost i navzájem znesvářené protivníky představit jako jedinou kategorii nepřátel, neboť skutečnost, že existují různí nepřatelé, může pro slabý a nejistý charakter znamenat počátek pochybností o vlastní pravdě²⁰.“ Z hlediska *public relation* je zajímavý i následující postřeh: „Národ vnímá ve své převažující většině jako žena. To znamená, že jeho jednání je daleko více určováno citově, než střízlivou úvahou. Toto vnímání není ovšem nijak komplikované, naopak je velmi jednoduché a uzavřené. Neexistuje mnoho diferencí, nýbrž rozlišení pozitivní negativní, láska či nenávist, právo nebo bezpráví, pravda proti lži. Nikdy ale nic tak napůl, případně částečně²¹.“ Jak trefně právě v souvislosti se šestou kapitolu Hitlerovy knihy poznamenal historik Karl Dietrich Bracher: „Hitler se na všechny strany ohání svým světovým názorem, ale nejvýznamnější kapitolu *Mein Kampf*, na níž zcela určitě nejvíce záleželo, je právě ta, kterou věnoval technice propagandy²².“ Jeden z bodů nacionálně socialistické propagandy ovšem se světovým názorem nacistů úzce souvisel: „Propaganda ... vysvětluje soudobé politické a hospodářské krize poukazem na machinace nepřítelů světa - „věčného žida“ a odvozuje z tohoto poznatku požadavek likvidace Židů a jejich pomocníků²³.“

Přesto však nelze z programu nacionálních socialistů objasnit jejich strmý vzestup na politickém nebi, neboť řadu programových bodů NSDAP sdílela s ostatními stranami. Neobyčejně velkou roli zřejmě sehrál způsob a styl, jak strana prezentovala své ideje i sebe sama. Nesmíme ovšem přitom opomenout, že se tento nástup odehrál v průběhu krizových dvacátých a počátkem třicátých let, které dodaly nacistické propagandě potřebnou brizanci.

„Být vůdcem, znamená moci uvádět masy do pohybu²⁴,“ definoval stručně a jasně Hitler. Pokud propaganda naplní masy jednotící ideou, může organizace vedená hrstkou lidí masy bezpečně ovládat²⁵. Přesně toho chtěl Hitler dosáhnout. On, který prožil neplodnou roztříštěnost a rozpolcenost národa v době Výmarské republiky, chtěl dosáhnout pravého opaku: extrémní a totální jednoty. Totální jednota národa dosažená i prostřednictvím propagandy měla

²⁰ *ibid.*, s. 124

²¹ *ibid.*, s. 186

²² Bracher, K., D.: *Die deutsche Diktatur*. Frankfurt am Main / Berlin / Wien 1979, s. 105. Propagandě není zasvěcena jen 6. kapitola 1. dílu *Mein Kampf* (Kriegspropaganda), ale mj. i 11. kapitola dílu druhého (Propaganda und Organisation).

²³ In: Reuth, R., G.: *Geobbel's. Eine Biographie*. München 1995, s. 281

²⁴ Hitler, A.: o. c., s. 572

²⁵ *ibid.*, s. 575

mít jediný cíl. Formovat masy takovým způsobem, aby bez jakýchkoli pochybností, otázek a kritiky nadšeně sledovaly cíl, který jim vůdce stanovil. Hitler sám masami pohrdal, nicméně si byl vědom, že „bez síly mas národa zapadne každá velká myšlenka“²⁶. Proto musel masy za každou cenu získat. S ještě menšími skrupulemi se vyjádřil Goebbels: „Propaganda? To je něco zcela jiného než prosté oznámení, které říká: to a to je pravda a to a to se stane. Propaganda se obrací na osoby, aby je přesvědčila. Cílem je nevěřícího pomalým, trpělivým zpracováváním přesvědčit. Dnes je nutné jít právě za lidmi, kteří ještě nejsou přesvědčeni a získat je chytrými, taktickými úvahami. Pro propagandistu to znamená, že se musí vnitřně zaujmout pozici nevěřícího, aby jej mohl poznenáhlu a nepozorovaně převést na svoji stranu. Propagandista musí lidi takříkajíc vzít za ruku a krok za krokem je převádět. Proto je pro něj nutné používat myšlenky a slova, které jsou blízké názorům protistrany. Nevěřící se musí dostat do situace, kdy propagandistu sám chválí a diví se, že se o věci diskutuje právě tak, jak je zvyklý, aniž by přitom pozoroval, jaká návnada mu byla hozena. Propagandista musí být velmi dobrým psychologem. Musí vědět kam až může zajít. Musí si být vědom, koho má před sebou. Podle okolností musí vyslovovat právě opak toho, co si myslí: Jste skvělí chlapíci, říká, ačkoli si myslí něco o volech.“²⁷ Stejně jako Hitler vyznával Goebbels principy propagandy postavené na primitivnosti a neustálého opakování i těch nejjednodušších věcí²⁸. Sdílel i vůdcovo pohrdání k masám: „Masa je slabá, líná, zbabělá většina lidstva“²⁹. 26. listopadu 1926 byla v Berlíně pořádána vzpomínková slavnost na padlé při nepodařeném Hitlerově puči v roce 1923. Goebbels - tehdy vedoucí berlínské župy - přijel se zpožděním a luxusní taxíkem. Georg Strasser jej slyšitelně napomenul, že by soudruh Goebbels jako představitel dělnické strany neměl používat takovýchto drahých vozů. Goebbelsova odpověď byla příznačná: „To se hluboce mýlíte, Strassere ... Pravda. Neměl bych přijíždět taxíkem. Naopak. Kdybych mohl přijet dvěma vlastními vozy, přijel bych tak. Lidé musí vidět, že firma umí vystupovat“³⁰.

Aby mohl být myšlenkový svět Němců podřízen centrálnímu vedení, bylo 13. března 1933 zřízeno ministerstvo lidové osvěty a propagandy. Goebbels, který velmi těžce nesl skutečnost, že nebyl přibrán do vlády již 30. ledna, se tak po 7 letech svého působení v Berlíně konečně dočkal oficiálního uznání. To, že

²⁶ *ibid.*, s. 572

²⁷ *Große Geschichte des Dritten Reiches und des Zweiten Weltkrieg. Der Staat Adolf Hitler.* München / Köln 1989, s. 82

²⁸ „Vnímavost velkých mas je velmi omezená, rozum malý, zato zapomnětlivost veliká. Z těchto skutečností vyplývá, že se každá účinná propaganda musí koncentrovat jen na několik bodů a ty neustále heslovitě opakovat, dokud si i ten poslední mezi přítomnými dokáže představit to, co je žádoucí.“ In: Hitler, A.: o. c., s. 183

²⁹ *Grosse Geschichte ...*, s. 82

³⁰ Reuth, R., G.: o. c., s. 111

maršál Hindenburg údajně komentoval jeho jmenování slovy: „No ano, ten starý trubadúr chce holt taky něčím být“, nejmladšímu ministrovi (35) Hitlerova kabinetu příliš nevadilo³¹. Slavnostní přísaze nového člena vlády ovšem předcházela celá řada událostí. Jen pro připomenutí: 30. ledna 1933 byl vůdce NSDAP, Adolf Hitler, jmenován říšským prezidentem Paulem von Hindenburgem říšským kancléřem. První příležitost, která se novému šéfovi německého kabinetu naskytla a kterou si pravděpodobně sám nachystal, totiž požár Říšského sněmu, dodala záminku k okamžitému průlomů do stále ještě - teoreticky - platící Výmarské ústavy. Podařilo se mu přesvědčit prezidenta, aby vydal tzv. nouzové opatření „na ochranu národa a státu“ (Verordnung zum Schutz von Staat und Volk³²), které pozastavovalo platnost řady občanských práv. Německo tak i de jure přestalo existovat jako právní stát. Přijetím tzv. „zmocňovacího zákona“ (Gesetz zur Behebung der Not von Volk und Reich - sog. Ermächtigungsgesetz z 23. III. 1933), jenž umožňoval vládě čtyři roky vydávat zákony bez souhlasu parlamentu, se říšský sněm prakticky proměnil ve výrobu aklamačních souhlasů s politikou vlády. Tím byl zpečetěn osud demokracie v Německé říši. Likvidaci Komunistické strany Německa následoval zákaz sociálně demokratické strany. Zbylé strany se rozešly „dobrovolně“. 14. července 1933 byl vydán zákon proti zakládání politických stran. Jím se Německo stalo státem, ovládaným jedinou diktátorskou stranou, v němž byla jakákoli organizovaná opozice zakázána. Jeho první paragraf byl naprosto jednoznačný: „V Německu existuje jako jediná politická strana NSDAP³³“.

Bezprostředně po Hindenburgově smrti 2. srpna 1934 sjednotil Hitler úřad říšského kancléře a prezidenta a napříště se nechával titulovat „vůdce a říšský kancléř“ a teoreticky legálně nárokoval pro sebe veškerou moc v zemi. Jako rozhodující prostředky pro její udržení měly i nadále, ovšem nyní již v celostátním měřítku, sloužit propaganda a brutální teror. Obě skutečnosti Goebbels zcela správně chápal jako dvě strany téže mince³⁴: „Do protivníka je třeba tak dlouho střílet kulometem, dokud nepochopí naši převahu anebo je třeba jej revolucí ducha národa nikoliv zlikvidovat, nýbrž získat³⁵“. O správné využití první metody se starala Himmlerova SS a gestapo, o proklamovanou

³¹ ibid. s. 269

³² Craig, G., A.: Deutsche Geschichte 1866 - 1945: Vom Norddeutschen Bund bis zum Ende des Dritten Reiches. München 1989, s. 503

³³ Overesch, M., Saal: Das III. Reich 1933 - 1939. Eine Tageschronik der Politik. Wirtschaft. Kultur. Augsburg 1991, s. 72

³⁴ Naprosto jednoznačně to vyjádřil i slovy: „Pokud se má propaganda skutečně prosadit, musí za ní vždy stát ostrý meč“. In: Bramsted, K., E.: o. c., s. 585

³⁵ In: Grosse Geschichte ..., s. 77

revoluci ducha pak výše zmiňované ministerstvo pro národní osvětu a propagandu³⁶.

O jeho úkolech se novopečený ministr vyjádřil následovně: „Zřízením tohoto ministerstva byl učiněn vpravdě revoluční krok. Národ již více nebude přenechán sám sobě, vláda nesmí být odříznuta od národa. (...) Nové ministerstvo se stane spojovacím článkem mezi vládou a národem (...) Nejdůležitější úlohou bude sjednotit veškeré propagační akce v říši v jedněch rukách ... Národ musí začít jednotně myslet, jednotně reagovat a stát vládě plně a se sympatií k dispozici ... My budeme dohlížet na to, aby národ nebyl jítěn a aby byl vždy dostatečně informován o stavu věcí³⁷“

Být dostatečně informován znamenalo v Třetí říši být informován jen v rozsahu, nakolik to Hitler a strana považovali za účelné. Ministerstvo propagandy si přes rozsáhlé kompetenční spory a boje do značné míry dokázalo zajistit monopol v oblasti šíření zpráv. Zvláštnímu režimu podléhaly zejména tisk a rozhlas. Již v *Mein Kampf* se můžeme o tisku dočíst následující: „Vláda budoucí státní formy si musí s bezohlednou rozhodností zajistit prostředky národní výchovy a postavit je do služeb národa³⁸.“ V tajné řeči pronesené v listopadu 1938, při které si mimo jiné stěžoval, že jej zahraničně politické ohledy dlouhá léta nutily mluvit o míru, prohlásil Hitler na adresu tisku toto: „Tisk, pánové, může dosáhnout ohromných věcí, je-li správně nasměrován. My sami jsme se pokusili v Německu přetavit tisk v takovouto zbraň³⁹. Dnes prohlašuji, že můžeme být více než spokojeni. Účinnost se osvědčila vynikajícím způsobem. (...) Lid musí být nadále vychováván ve absolutní, samozřejmé, sebejisté víře, že nakonec dosáhneme všeho, co je potřebné. K tomu je nutné, aby tisk trvale a neochvějně tvrdil: Vedení jedná správně⁴⁰.“

To, že Hitler mohl být se svým tiskem spokojen, bylo především zásluhou vydání tzv. zákona o redaktorech (*Schriftleitergesetz*) z 4. října roku 1933. Dle §1 již nebyl za otištěný text odpovědný vydavatel, ale redaktor. Ten samozřejmě musel být árijského původu a nesměl být ženatý s neárijskou osobou. Paragraf 8 umožňoval Goebbelsovi zbavit se kteréhokoliv žurnalisty, jenž se mu

³⁶ V definitivní podobě mělo ministerstvo dvanáct oddělení: I) Správní oddělení, rozpočet, osobní oddělení, zákonodárství, Říšská kulturní komora. II) Propaganda. IIa) Střežení kulturní činnosti neárijců; III) Rozhlas; IVa) Domácí tisk; IVb) Zahraniční tisk; V) Film; VI) Divadlo; VII) Zahraniční oddělení; VIII) Písemnictví; IX) Výtvarné umění; X) Hudba; XI) Lidová tvořivost; XII) Cizinecký ruch

³⁷ In: Reuth, R., G.: o. c., s. 269n.

³⁸ Hilter, A.: o. c., s. 240

³⁹ 17. prosince 1920 se tehdy ještě v týdeníku „*Völkischer Beobachter*“ objevila tato noticka: „Nacionálně socialistické hnutí převzalo za cenu těžkých obětí „*Völkischen Beobachter*“, aby z něj vybudovalo bezohlednou zbraň za německví, proti každému nepřátelskému a neněmeckému úsilí. In: *Völkischer Beobachter*, 17. 12. 1920.

⁴⁰ In: *Große Geschichte ...*, s. 84

z jakéhokoliv důvodu znelíbil. Paragraf 14 kladl následující požadavky: „Redaktor je obzvláště povinen odstranit ze svých novin vše, co 1. zavádí veřejnost upřednostňováním zájmů jednotlivce před zájmy obecnými, 2. oslabuje sílu Německé říše navenek i zevnitř, jakož i společnou vůli německého lidu, německou obranyschopnost, kulturu či hospodářství...“⁴¹ Vydáním zákona sice zmizela závislost novinářů na vydavateli, na niž často žehrali, ale žurnalisté se zároveň prakticky stali pověřenci Hitlerova státu, povolání k tomu, aby vedli národ dle cílů strany a státu. Goebbels vysvětloval úlohu novinářů následovně: „Novinář (...) jako osoba duchovní tvorby má nyní novou úlohu. Jejím základem je proměna tisku ve veřejný orgán a jeho jak právní, tak duchovní začlenění do státu. Nejdůležitější činností redaktora je plnění vzdělávacích a výchovných úkolů, které před něj staví zájmy veřejnosti.“⁴² „Tisk tak přestal sloužit soukromým zájmům, naopak usiloval o blaho celého národa“⁴³. Kdo nebyl se stavem věcí spokojen, mohl a musel své místo opustit. Kontrolní mechanismy byly navíc doplněny úplným monopolem vlády na nakládání s informacemi, včetně způsobu jejich šíření na veřejnosti. Jedním z prvních kroků Hitlerovy vlády po uchopení moci bylo převzetí Wolffova telgrafního byra - oficiální tiskové kanceláře - a Hugenbergovy Telegrafní unie⁴⁴. Jejich sjednocením byla vytvořena Německá tisková kancelář (Deutsches Nachrichtenbüro - DNB). Ta fungovala jako účinný filtr, jímž procházely veškeré zprávy ze zahraničí ještě před tím, než se dostaly do německého tisku. Informace z Německa podléhaly přirozeně stejné kontrole. Říšský tiskový vedoucí Otto Dietrich rozhodoval nejen o tom, jakým způsobem budou (pokud vůbec) zprávy sděleny zástupcům tisku, ale i o tom, v jaké podobě a na které straně budou vytištěny. Aby snad nedošlo k omylu, obdrželi přítomní novináři na závěr pravidelných tiskových konferencí ještě souhrnné sdělení v písemné

⁴¹ (... zápis novináře do zaměstnaneckých listin) „musí být odmítnut, pokud říšských ministr lidové osvěty a propagandy vznese námitku“. In: Wulf, J.: Presse und Funk im Dritten Reich: Eine Dokumentation. Frankfurt/M; Berlin 1989, s. 74n.

⁴² In: Große Geschichte ..., s. 85

⁴³ Goebel, K.: Totaler Staat und Presse (Inaugural-Dissertation). Freiburg 1936, s. 34

⁴⁴ Největší německý zpravodajský a mediální koncern. Kromě několika novinových vydavatelství zahrnoval i zpravodajskou agenturu a největší německou zpravodajskou filmovou společnost Universum Film AG (UFA). Jeho majitel Alfred Hugenberg (1865 - 1951) byl předsedou Německé nacionálně lidové strany (DNVP) a v prvním Hitlerově kabinetu zastával funkci ministra hospodářství a výživy. Po schválení tzv. „zmocňovacího zákona“ ztratila jeho strana jakýkoliv vliv. 27. 6. 1933, krátce před jejím „dobrovolným“ rozpuštěním, byl Hugenberg donucen podat demisi. Jako tzv. „host NSDAP“ si mohl až do roku 1945 ponechat poslanecký mandát. Zemřel 12. března 1951 na svém statku Rohbrake u Rintelnu v Dolním Sasku. In: CD-ROM: Das 20. Jahrhundert. 1933 - 1945. Der Weg in den 2. Weltkrieg. Digital Publishing, München 1996

formě. Redaktorům regionálních periodik byly patřičné informace zasílány poštou či dálnopisem⁴⁵.

Toto vše zcela zákonitě vedlo k obrovské uniformitě německého tisku. Jednotvárnost a nuda byly pak příčinou poklesu nákladů dokonce i nacistických periodik. Řada novin a časopisů byla nucena zastavit vydávání, a to jak z důvodů „politických“, tak i ekonomických. Jen za první čtyři roky vlády národních socialistů klesl počet deníků z 3607 na 2671. Ani výchova, ani stesky na epigony liberálních časů, kteří záměrně činí z ideálů státu cosi demotivujícího a nenápaditého, takže čtenář jen nerad sáhne po novinách⁴⁶, nezměnily nic na této tristní skutečnosti⁴⁷. Marně apelovali Goebbels i Amann na redakce, aby odstranili monotónost svých listů⁴⁸. Nesplnitelnost jejich přání mohla ovlivnit i skutečnost, že každý pokus o kritiku trestali minimálně propuštěním nezvedeného redaktora.

Byl-li tisk jedním z nejřízenějších nástrojů pro vytváření a ovlivňování veřejného mínění v rukách vládců Třetí říše, byl na tom rozhlas ještě hůře. Od samého počátku nenechával Goebbels nikoho na pochybách, jaký význam přikládá právě rozhlasu. Již 15. března 1933 si do svého deníku poznamenal: „Odpoledne jsem letěl s vůdcem do Stuttgartu. Protože jsme v noci nemohli letět zpět, nechal jsem si do hotelu nakomandovat pány, kteří jsou zodpovědní za rozhlas, a řekl jim pěkně od plic své mínění. Ještě téhož dne museli dva z nich opustit své místo. To sebere ostatním chuť otravovat nás svými sabotážemi. Ještě si zřejmě neuvědomili, že v Německu probíhá revoluce⁴⁹.“ Dva dny po přijetí zmocňovacího zákona vysvětlil Goebbels rozhlasovým intendantům a ředitelům, jak si novou práci představuje. V průběhu několika týdnů došlo k „vylovení“ 98 vedoucích pracovníků rozhlasových společností. Klíčová postavení směli zastávat jen stoprocentní nacionální socialisté⁵⁰, kteří sice dříve neměli s prací v rozhlase žádnou zkušenost, ale byli prověřeni léty bojů za nacionální socialismus. Jako říšský ministr pro národní osvětu a propagandu, říšský vedoucí propagandy v NSDAP a prezident Říšské kulturní

⁴⁵ Craig, G., A.: o. c., s. 579

⁴⁶ Goebel, K.: o. c., s. 42

⁴⁷ Pro vlastní potřebu vysvětlovali nacisté pokles počtu deníků např. zákazem marxistických periodik (cca 400 titulů) a nařízením zveřejňovat náklad, což údajně vedlo ke ztrátě inzerentů a hospodářské likvidaci novin s nízkým počtem výtisků.

⁴⁸ Shirer, W., L.: Aufstieg und Fall des Dritten Reiches. Bindlach 1990, s. 240

⁴⁹ Reuth, R., G. (vyd.): Joseph Goebbels Tagebücher 1924 - 1945 in fünf Bänden. München 1990, zápis ze 16. března 1933

⁵⁰ Novým ředitelem říšské rozhlasové společnosti (Reichsrundfunkgesellschaft) byl jmenován Goebbelsův berlínský spolupracovník dr. Eugen Hadamovsky (1931 berlínský Gaufunkwart, 1932 Abteilungsleiter in Reichspropagandaleitung), člen NSDAP od roku 1930, mj. viceprezident Říšské rozhlasové komory a předseda Pracovního spolku pro televizi. Pro osobní neshody s Goebbelsem upadl roku 1942 v nemilost, přihlásil se dobrovolně na frontu a jako tankový důstojník padl roku 1944 v Rusku.

komory nastolil Goebbels v rozhlasě dokonalý vůdcovský princip. Určoval nejen co se bude v německém rozhlasě vysílat (příkaz pro obsah programu), jak se bude vysílat (rozkaz pro formální provedení), kdy se bude vysílat (rozkaz pro uvolnění či zadržení určitého programu) a konečně kde se bude vysílat (rozkaz o používání dlouhých, středních a krátkých vln, jakož i rozkaz o vysílání určitých vysílačů či jejich skupin). Nespoléhal jen na obecné směrnice a výnosy pro rozhlasovou politiku, nýbrž pečoval i o programové drobnosti a jednotlivosti, a to zvláště tehdy, jednalo-li se o přenosy z nacionálně socialistických slavností, jako byly stranické sjezdy, oslavy 1. máje atd. Maximální možnou péči pak zaměřil na vysílání z manifestací, jichž se (zpravidla jako řečník) zúčastnil sám vůdce⁵¹. Goebbels si ovšem byl vědom faktu, že pokud má rozhlasové vysílání účinně sloužit politické propagandě, je nutné eliminovat hrozící nebezpečí, že neustálé stranicko - politické běsnění na vlnách éteru posluchače v brzké době znechutí a možnosti rozhlasu jako propagačního média výrazně omezí. Dbal tedy na to, aby vysílání neztratilo svůj zábavný charakter. Poučení uštědřovaná rozhlasem měla být vedena velmi opatrně a inteligentně. Při zahájení rozhlasové výstavy v roce 1936 to prohlásil veřejně: „Vysílání rozhlasu musí být sestaveno (...) z chytrého a psychologicky promyšleného programu, který zahrne správně namixovanou dávku poučení, vzrušení, uvolnění a zábavy. Přitom je třeba myslet na to, že převážná většina posluchačů je trvale zatažena do nervy a síly vyčerpávajícího každodenního shonu, že v těch několika málo hodinách klidu nalezne u svého přijímače zábavu a uvolnění. Těch několik málo, kteří mají potřebu být živeni Kantem a Hegelem, naprosto nepadá na váhu⁵²“. Že měl v tomto ohledu nezanedbatelný úspěch, dokládá i akce s levnými, tzv. lidovými radiopřijímači⁵³, po níž se počet rozhlasových koncesionářů pronikavě zvýšil. Akce proběhla pod heslem: „Celé Německo naslouchá vůdci s novým lidovým radiopřijímačem“. Vděční posluchači obdařili nový rozhlasový aparát familiárním přívlastkem „Goebbelsův rypák“ (Goebbels-Schnauze⁵⁴)

Hitler sám ani zdaleka nebyl jen pouhým teoretikem propagandy, rozepsané v *Mein Kampf*. Bylo mu ostatně jasné, že lidé se nenechají zabíjet kvůli málo čtené knize, nýbrž kvůli ideji, která jim uvízne - a to jakýmkoliv způsobem - hluboko pod kůží. I v tom se shodoval s Goebbelsem, který již

⁵¹ Jen v roce 1933 rozhlas přenášel na 50 Hitlerových vystoupení a manifestací.

⁵² In: *Große Geschichte* ... s. 92

⁵³ Průměrná cena normálního radiopřijímače se pohybovala mezi 200 - 400 RM. Přijímač VE 301 vyvinutý na návrh ministerstva propagandy inženýrem Ottou Griesingem stál včetně antény jen 76 RM. Mohl přijímat jen ve středovlnném pásmu, čímž byl poslech zahraničních vysílačů takřka znemožněn, avšak svojí cenou byl dostupný valně většině německých občanů. Počet domácností vybavených rozhlasovým aparátem tak stoupl z 25 % v roce 1933 na 65% v roce 1941.

⁵⁴ Reuth, R., G.: o. c., s. 276

v lednu 1928 prohlásil: „Nikdy nenaleznete milióny lidí, kteří položí život za knihu. Nikdy nenaleznete milióny lidí, kteří položí život za hospodářský program. Ale milióny lidí budou připraveny padnout za evangelium.“⁵⁵ Asi i proto nacistické akce do značné míry připomínaly náboženské obřady. Hitler si byl velmi dobře vědom toho, jaký mají na lid účinek velké pompézní akce. Již v mládí, které strávil ve Vídni, byl fascinován průvody, schůzemi i tábory lidu, jež byly pořádány sociálními demokraty⁵⁶. Vedle přebírání liturgických forem se nechával zejména jimi inspirovat k vlastním monstrózním průvodům a akcím, jakými byly dožínky (Erntedanktag), 1. máje i další socialistické slavnosti⁵⁷. Vrcholem politické sezóny⁵⁸ byl každoroční stranický sjezd v Norimberku, poctěná povinnou účastí veškeré nacionálně socialistické elity a později i velevítanou přítomností některých zástupců diplomatického sboru. Jeden ze sjezdů byl i zfilmován a s velkým úspěchem promítán pod názvem „Triumf vůle“ (režie Leni Riefenstahlová). Při těchto (a ovšem i jiných) příležitostech vystupoval Hitler coby hlavní řečník. Tehdy se de facto vracel do svých začátků, kdy zastával v malé, bezvýznamné Německé dělnické (Deutsche Arbeiterpartei) straně funkci propagandisty. Tenkrát v sobě objevil talent řečnit a přesvědčovat posluchače. V čem spočívalo toto kouzlo, nebylo až do dneška přesně objasněno. Lze sice souhlasit s H. Kissingerem, že se Hitler vyšvihl zejména díky svým řečnickým schopnostem⁵⁹, rozeným řečníkem však Hitler rozhodně nebyl. Je ovšem známo, že na sobě v tomto směru velmi usilovně pracoval⁶⁰. Metodiku projevu objasnil -jak jinak- v Mein Kampf, v němž

⁵⁵ In: Reuth, R., G.: o. c., s. 113

⁵⁶ Ostatně i rudý prapor nacistů byl zcela záměrně převzat od marxistických stran.

⁵⁷ Jak velký význam nacistické vedení přikládalo provedení svých slavností lze odvodit i z faktu, že se této tematice věnoval speciální časopis „Vorschläge zur nationasozialistischen Feiargestaltung“.

⁵⁸ Během let došlo k ustálení kalendáře velkých celostátních svátků a slavností. Nacionálně socialistický rok zahrnoval celkem deset významných akcí: 30. ledna - „Tag der Machtergreifung“, 24. února - „Verkündung des Parteiprogramms“, 16. března - „Heldegedenktag“ (Vzpomínka na padlé v 1. světové válce), poslední březnová neděle - „Verpflichtung der Jugend“ (Přijímání čtrnáctiletých do HJ a BDM) 20. dubna - „Geburtstag des Führers, 1. květen - „Tag der nationalen Arbeit“, druhá resp. od roku 1938 třetí květnová neděle - Muttertag (Den matek), 21. června - „Sommersonnenwende“, první polovina září - „Reichsparteitag“, počátek října - „Erntedankfest“, 9. listopadu - „Tag der Gefallenen der Bewegung“ (připomenutí nezdařeného pokusu o puč v roce 1923), 21. / 24. prosince - „Wintersonnenwende“ / Julfest (spíše vnitřní záležitost SS). In: Zentner, Ch., Bedürftig, F. (Hrsg.): o. c., s. 174

⁵⁹ Kissinger, A.: Umění diplomacie. Od Richelieu k pádu Berlínské zdi. Praha 1996. s. 303

⁶⁰ Ovšem nejen Hitler. Již v roce 1929 (od 1. července) byla oficiálně zřízena Řečnická škola NSDAP (Rednerschule der NSDAP). Do ročního kursu musel každý župní vedoucí na Himmlerův rozkaz odeslat minimálně dva soudruhy. Po ukončení kursu měl frekventant obdržet průkaz „župního řečníka“ (Gau - Redner). Dopis Heinricha Himmlera z 6. května

popisuje význam i takových zdánlivých maličkostí jakými byly místo, čas či teplota v sále, kde měl řečnit. Dopolední projev pokládal za psychologicky chybný, naproti tomu vyzdvihoval jako pozdní odpoledne či podvečer. Příšeří katolického kostela, „zvláštní kouzlo“ Festivalového domu v Bayreuthu či jiný podobný místní kolorit se mu jevily jako příznivý předpoklad pro snažší ovlivnění lidí⁶¹.

Projev byl pro něj bojem dvou protichůdných sil. „Vynikajícímu umění řeči apoštolského charakteru se snáze podaří získat nové příznivce, pokud je jejich odolnost již přirozeným způsobem oslabena, než v případě posluchačů, kteří jsou ještě plni psychických i fyzických sil“⁶².“ Odebrat právě tyto síly pokládal Hitler za svůj první cíl. Jeho metoda byla prostinká. Zcela záměrně unavoval v první části svých několikahodinových projevů své publikum zdoluhavým vyprávěním, nekonečnými historickými či rádoby filozofickými úvahami, aby je poté, kdy již byli poměrně „vláční“, v druhé části projevu „elektrizoval“ demagogickými hesly, nacionálně socialistickými pravdami a postupně tak přiváděl k stále silnějšímu souhlasu, potlesku a nekritickému akceptování svých vývodů. Avšak Hitlerovo zdánlivé běsnění při důležitých obrazech, jeho extatická gesta a chování, které hraničilo s projevy šílenství - téměř nic z toho nebylo projevem spontánnosti okamžiku, nýbrž velmi dobře nastudovaná scéna. Je známo, že Hitler při generálních zkouškách na své projevy trávil dlouhé hodiny před trojicí zrcadel, pečlivě vyslovoval větu po větě, pozoroval a studoval své pohyby i výraz obličeje. Gesta i věty opakoval tak dlouho, dokud nebyl zcela spokojen. Po takovémto tréninku a za pečlivě navozené atmosféry se již nezdá být tak neuvěřitelné, že následně před publikem (a to nejen „svým“) dokázal „vůdce“ vystupovat neobyčejně přesvědčivě a že jeho šílená klauniáda byla přesvědčivá i pro střízlivé a skeptické zahraniční pozorovatele. Zdá se, že Hitler byl jedním z těch herců, řečníků či politiků, kteří se dokáží plně ztotožnit se svojí rolí a kteří v okamžiku předvádění (ovšem právě jen v něm) sami věří tomu, co říkají. Podobně jako mnoho velkých herců dokázal lidi pohnout k slzám či je naplnit vztekem a pobouřením. Jak ovšem správně upozorňuje Sebastian Haffner, účinným prvkem úspěchu Hitlerových řečí nebylo jen jeho řvaní a soptění, nýbrž i fakt, že obsahovaly jisté racionální pozadí⁶³.

Vůdce a říšský kancléř však nebyl jen subjektem propagandy, nýbrž i jejím velevýznamným objektem. Kult jeho osobnosti pěstoval především Goebbels, a to tak mohutně, že byl sám schopen ve vši vážnosti tvrdit, že „když vůdce

1929, určený všem župním vedením a všem poslancům a řečníkům NSDAP. In: Tyrell, A.: Führer befiehl ... Bindlach 1991, s. 261n.

⁶¹ Hitler, A.: o. c., s. 468

⁶² ibid., s. 469

⁶³ Haffner, S.: Anmerkung zu Hitler. Frankfurt am Main 1992, s. 35

hovoří, je to jako bohoslužba⁶⁴“, ovšem již samotný fakt, že se Hitler pokládal za vyvolence prozřetelnosti, který -podobně jako většina ostatních socialistů a komunistů- odhalil a nazírá vyšší dějinnou pravdu, těmto snahám jen a jen nahrával.

„V čem spočívá tajemství bezchybné jistoty Adolfa Hitlera, jeho obrovského vlivu na německý národ? Leží v jeho lidské dobrotě, v síle jeho charakteru nebo jeho jedinečné skromnosti? Je to jeho politické nadání, které vždy správně nahlíží běh budoucích věcí či jeho příslovečná odvaha nebo snad jeho neochvějná věrnost vůči svým blízkým? Myslím si, že je to suma všech těchto jeho ctností, které člověka nutně přivádí k závěru, že v tomto muži je cosi nepopsatelného, nepochopitelného, a kdo to necítí, nemůže to pochopit; neboť my milujeme Adolfa Hitlera, protože hluboce a neochvějně věříme, že nám byl seslán Bohem, aby zachránil a spasil Německo⁶⁵“, prohlásil Hermann Göring. Nemluvil jistě ani zdaleka jen sám za sebe, ale jeho extatické prohlášení odpovídl na tak zásadní otázku, co se stalo s částí německého národa⁶⁶, že mohl v takové míře propadnout nacionálně socialistickému šílenství, asi není. Snad se dá jen zobecnit, že metody Hitlerovy (a Goebbelsovy) propagandy do značné míry korespondují s poučkami o psychologii davu. Jak již bylo připomenuto výše, je nutné zohlednit dobu a katastrofální krizi v hospodářské, sociální i politické oblasti. Přitom je třeba oddělit skutečné Hitlerovy záměry i „zásluhy“ od toho, co a do jaké míry mu přihrála doba. Hitler byl bezpochyby velmi důvěrně seznámen s duševním rozpoložením malých lidí a jako člověk, který vlastně polovinu života strávil jako bohémský tulák, bezdomovec a flákač, znal jejich komplex ublíženosti a dobře mu rozuměl. Hitler zahrnul tyto „jednoduché soudruhy“ kompetencemi, poctami, tituly, úřady, uniformami, odznaky a vyznamenáními. Pečlivě promyšlený systém odstupňování úřadů a hodností, který umožňoval rozeznat právě pomocí uniforem a distinkcí, kdo je kdo, byl pravděpodobně obzvláště vhodný pro pocit uspokojení německých mas⁶⁷. Frustrovaní lidé, kteří do té doby neměli žádnou příležitost se veřejně projevit, získávali pocit, že se spolu s Adolfem Hitlerem stávají - díky novým úřadům a

⁶⁴ In: Grosse Geschichte ..., s. 98

⁶⁵ ibid.,

⁶⁶ Nelze ovšem opomenout, že ani ve volbách do Říšského sněmu (5. III. 1933), které již neměly s demokratickými volbami mnoho společného, nicméně ještě dávaly možnost určitého výběru mezi politickými stranami, nezískala NSDAP očekávanou nadpoloviční většinu (jen 43,9%, což znamenalo 288 z 647 křesel). Následné volby probíhaly již dle obvyklého socialistického vzoru - s jednotnou kandidátkou, kontrolovanou účastí a - podobně jako občasná referenda - s odpovídajícími výsledky. Pro se vyslovilo vždy více než 90% hlasujících. Poslední referendum proběhlo v souvislosti s již uskutečněným anšlusem Rakouska. Pro „znovusjednocení“ údajně hlasovalo v Německu 99,08% voličů, v bývalém Rakousku 99,75%.

⁶⁷ In: Grosse Geschichte ..., s. 100

možnostem postupu ve stranické, státní či úřednické hierarchii - dokonce „politickými vůdci“. Je pravděpodobné, že právě tito lidé tvořili páteř oné naprosto iracionální, leč přesto neochvějně věrnosti národa, který se ani ve velmi obtížné situaci v závěru války nechtěl vzdát naděje, že si udrží to, co mu Hitler přinesl.

Obyvatelům té části střední Evropy, kteří prožili - v kratším či delším časovém období - socialismus v jeho tzv. reálné odrůdě, by chování i fanatismus, - ať již předstíraný, ať skutečný - značného množství Němců v období nacionálně socialistické diktatury, nemuselo připadat až tak naprosto nepochopitelné. Každý, kdo odsuzuje davové šílenství statisíců nadšeně hajlujících Němců, by si měl připomenout rezoluce českých školáků, požadující smrt pro souzené v politických procesech i nadšené prvomájové průvody z let raného budování reálného socialismu. A Hitlerův kult? Kdyby tak podstavec odstřeleného pomníku vůdce světového proletariátu a koryfeje všech věd na Letné mohl vyprávět ...

Příloha

Völkischer Beobachter - stručný přehled

Ústřední list Nacionálně socialistické německé dělnické strany (NSDAP); v tzv. „období bojů“ i po „převzetí moci“ jeden z velmi účinných nástrojů nacionálně sociastické propagandy.

První číslo spatřilo pod názvem „Münchener Beobachter“ světlo světa již 2. ledna roku 1887. Lokální mnichovský týdeník vystřídal několik vydavatelství a před 1. světovou válkou se stal vlastnictvím Franze Ehera (Eher Verlag). Po roce 1918 se kolem této tiskoviny začaly shromažďovat osoby z národoveckého hnutí a pod jejich vedením dosáhl týdeník - již pod novým názvem (VB) - v květnu roku 1919 nákladu téměř 10 000 výtisků. Od roku 1921 se v jeho záhlaví skvěl podtitulek „Kampfblatt der national - sozialistischen Bewegung Großdeutschlands“. 17. prosince 1920 se objevila v poznámce 38 citovaná noticka o převzetí VB nacionálními socialisty a jeho použití jako nesmiřitelné zbraně proti všemu neněmeckému. Od tohoto data také vycházel dvakrát týdně⁶⁸. 1. ledna 1921 se objevil první Hitlerův článek „Die völkischen Gedanken und die Partei“. Od 6. února 1923 vycházel Völkischer Beobachter jako deník. Po Hitlerově pokusu o puč byl zakázán, v roce 1925 obnoven, avšak průměrného nákladu z roku 1923 (25 000 výtisků) se podařilo dosáhnout až v roce 1929. Ředitelem nakladatelství (Eher Verlag) byl od roku 1922 Max Amann; šéfredaktorem od přelomu července a srpna 1921 Dietrich Eckart, od března 1923 Alfred Rosenberg, v roce 1938 se jeho následníkem stal Wilhelm Weiß. Do 30. dubna 1933 byl jako vydavatel uváděn Adolf Hitler.

⁶⁸ Deutsche Geschichte von 1918 bis 1938 in Dokumenten. Stuttgart 1943, s. 266

Od února 1927 existovala kromě bavorské také říšská mutace, od března 1930 i berlínské vydání. V roce 1933 došlo k založení berlínské redakce a tiskárny pro severoněmecké vydání. Uchopením moci (leden 1933) získaly články punc oficiálnosti, VB se stal jakýmsi pseudovládním orgánem. Po obsazení Rakouska (březen 1938) byla zřízena i vídeňská filiálka. Od roku 1941 vycházel v Mnichově VB pro vojáky v poli (Feldpostausgabe)⁶⁹.

„Völkischer Beobachter“ upoutával pozornost nápadným grafickým provedením⁷⁰, velkým formátem, rudočerným tiskem, ilustracemi, nápadnými titulky, karikaturami, ale i obsahem. První popř. i druhá strana bývala zaplněna senzačně laděnými či polemickými články, které grafikou i stylem měly čtenáře „nažhavit“. K nim byly připojovány politické či antisemitské karikatury, politické glosy a úvodník. Na druhé nebo třetí straně stál „kulturně politický“ fejeton, který objasňoval události z hlediska národně socialistického světového názoru. Zcela novým (a úspěšným) prvkem se stal (zejména po roce 1933) pravidelný systém nejrozličnějších politických, kulturních, ekonomických i vědeckých příloh⁷¹ jako například: Rasa a národ, Technika a doprava, Německá žena, Filmové rozhledy atd. Poslední výtisk severoněmeckého vydání novin Völkischer Beobachter je datován 27. 4. 1945, jihoněmeckého 30. 4. 1945⁷².

Zusammenfassung

Der Blick auf zentrale Elemente der nationalsozialistischen Weltanschauung und auf wichtige programmatische Aussagen kann den Aufstieg und Erfolg des Nationalsozialismus nicht erklären. In seinem Buch „Mein Kampf“ nannte Hitler Popularität und Gewalt (und als drittes Tradition) als Fundament zur Bildung von Autorität. In der Tat lassen sich die Herrschaftstechniken des NS-Regimes zwischen diesen beiden Pole - Gewalt und Popularität - einordnen. Die Herrschenden bedienten sich einer ganzen Palette von Maßnahmen, die in unterschiedlicher Abstufung von Zwang und Gewalt enthielten. Ein wesentlicher Faktor war daneben die Art und Weise, in den die Partei und der Führer sich selbst und ihre Ideen der Bevölkerung präsentierten. Durch ideologische Stützen wurde versucht, emotionale Zustimmung im Volk zu wecken; positive Erfahrungen mit dem neuen Staat konnten die Loyalität der Menschen festigen; eine möglichst vollständige organisatorische Erfassung der Bevölkerung sollte die notwendige Voraussetzung für eine Ausrichtung des Volkes auf die neuen Ideale. Der Einsatz einer wirkungsvollen Propaganda diente der gezielten Indoktrination. Der vorliegende Aufsatz stellt also die

⁶⁹ Zentner, Ch., Bedürftig, F. (Hrsg.): o. c., s. 609

⁷⁰ „Noviny byly po dlouhý čas nejaktuálnějším plakátem hnutí.“ In: Goebel, K.: o. c., s. 52

⁷¹ ibid., s. 50

⁷² Zentner, Ch., Bedürftig, F. (Hrsg.): o. c., s. 609

Methoden und Techniken der nationalsozialistischen Selbstdarstellung und die Umsetzung der Ideologie in Propaganda dar.